

Tótfalusi István

Magyarító szótár – Idegen szavak magyarul

Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2011, 264 p. ISBN978-963-990-276-3

Földesi András

Magyarító, nyelvvédő vagy öregítő szótár?

1. A Magyarító szótár nyelvszemlélete és céljai

Tótfalusi István *Magyarító szótárát* számos írás értékeli, kevésbé részletesen ismerteti és ajánlja. Ezekre az írásokra támaszkodva először megpróbáljuk behatárolni, milyen közönséghez szól a könyv és mit kíván elérni nála. Szerzője e gyűjteményt *kínálati szótár*ként adja az olvasó kezébe. Ennek a jelzőnek az alapján a szótárat felnyitó személy a mű tartalmas voltára következtet, és bőséges tájékoztatásra számít az anyanyelvére (a magyarra) vonatkozó kérdésekről. Másfelől a *kínálati* szónak nemcsak ilyen kereskedelmi funkciójú ígérete lehet, mert hallatán vagy olvastán a célközönség képzeletében egy olyan szótártípus körvonalazódhat, ami nem biztos, hogy önálló szótárfajtaként létezik.

Fontosabb, hogy a szótár címében szereplő *magyarító* jelző mit fejez ki. A *kínálati* jelzőhöz hasonlóan ez a szó jelölheti a szótár elsődleges funkcióját, amit az alcím is kifejt: *Idegen szavak magyarul*, vagyis idegennek tartott szavak magyar megfelelőit kereshetjük a könyvben. A *magyarítás* azonban manapság újra divatos, ideológiai alapon támasztott követelmény is lehet. (A *Nyelv és Tudomány* 2011. június 3-i száma erre hívta fel az olvasóközönség figyelmét az interneten, amikor a szótár ideológiai háttérét taglalja.) Az ország határain kívül talán szükséges a magyarító szemlélet, vö. Chrenka Edit cikkét: „Mi, szlovákiai magyarok legalább két erős hatásnak vagyunk kitéve, amelyek veszélyeztetik anyanyelvünket: az angol szavak tömeges beszívargása nyelvünkbe és a Szlovákiában használt idegen szavak, amelyek bármikor kéznél vannak, mivel a szlovák nyelvben sokkal gyakoribbak, mint a magyarban, ezért egyszerűbb és gyorsabb használni valamelyiket, mint keresni a helyes magyar megfelelőt.” (Chrenka 2011, oldalszám nincs) Ha azonban nem friss az idegen szavak beáramlását megállítani szándékozó, Magyarországon készült szótár címszóanyaga, akkor az, még ha – tegyük fel – átmenetileg enyhít is a helybeli kommunikációs nehézségeken (Chrenka uo.), nem fogja megkönnyíteni a kommunikációt az anyaország felé. Ennélfogva ellenőrizni kell, hogy a vizsgált szótár mennyire naprakész.

Egy magyarítónak nevezett szótár szükségszerűen normatív szemléletű, jelentsen akár milyen szabályozó módszert a *magyarító* szó. Hogyan tudna magyarítani egy szótár, ha nem előíró (preskriptív)? Vitathatatlan, hogy van nyelvhelyesség (Nagy J. 1968: 93). A szótárban közölt nyelvi anyag grammatikusságához a nyelvművelők felfogása szerint valamiféle értékítélet is biztosan társul. Erről tanúskodik a könyv hátsó borítóján a fülszöveg, hiszen „anyanyelvünk iránt érzett felelősségünk tudatában” azt várnánk, hogy a *Magyarító szótár* az igényes nyelvhasználat szemléltetésére szorítkozik, ugyanis saját állítása szerint olyan kézikönyv, amelyben az olvasók könnyen meglelhetik „az idegen szó helyett használható **közérthető** és **szebb** magyar szót vagy szavakat” (kiemelés tőlem). Az alább említett néhány tolvajnyelvi (argó) és vulgáris stílusú példából látni fogjuk, hogy a vizsgált szótár nem igazodik következetesen ehhez az alapvetően esztétikai kritériumhoz.

A legbiztonságosabb, ha egy szótár a nyelvi tények korrekt, semleges leírására törekszik, ahogy azt pl. *A magyar nyelv nagyszótára* eddig megjelent köteteiben teszi (Pajzs 2009: 93). Minden szótár elkerülhetetlenül ideológiai alkotás, írja Pajzs (uo.), de a

társadalmi értékrend tükröztetésében a szerző legyen óvatos, és ne egyéni véleménye tűnjön ki a szócikkekből (Pajzs 2009: 90).

Végül a *Magyarító szótár – Idegen szavak magyarul* – ismét még csak a fűlszövege szerint – állítólag „eredményesen forgatható egy nem világos jelentésű vagy félreismert idegen szó értelmének pontos meghatározásához is”. Rákérdezünk, hogy a Tótfalusi-féle *Magyarító szótár*nak ez a magyarításhoz kapcsolódó további célja megvalósul-e.

2. Minimális adatközlés?

A Tótfalusi szótárát méltató egyik recenzió (Hanthy 2011: 35) a szótár előnyeként mutatja be, hogy az csak tájékoztató jellegű és minimális adatközlésre szorítkozik. A következő kiemelt szócikk szerint azonban kellene bele mindaz, ami a *Magyar Nemzet*ben 2011. június 11-én megjelent rövid ismertető szerint szerencsésen elmarad: „Nincsenek a gyűjteményben stilisztikai ajánlások [ezt a 4. pont c) része fejt ki], szófaji meghatározások [4. a)], csupán jel mutatja, ha a szó már elavultnak tekinthető [4. b)].” (Hanthy uo.) Az avítságot a szótárban kereszt (†) jelöli. Maradjunk még rövid ideig a szótár feltételezett preskriptív (azaz ’előíró’) beállítódásánál. A stilisztikai minősítések hiánya a következőképpen bosszulja meg magát ebben a normatívnak szánt szótárban:

strici ✧ kitartó, kurvafuttató
 ✧ csirkefogó, gazember
 (Tótfalusi 2011: 224)

„A címszó magyar megfelelői... egy vagy több szinonimasorban, »bokorban« helyezkednek el aszerint, hogy a címszó egy vagy több eltérő jelentésben, értelmi árnyalatban használatos-e. Az első bokor a címszó után ✧ jellel bevezetve következik, a többi mind új bekezdésben, szintén ✧ jellel indítva áll.” (Tótfalusi 2011: 9). Az első jelentéscsoportban látjuk a címszó konkrét jelentését, a másodikban azt, amelyet később vett fel. Etimológiai-lag tartható a szócikkben szereplő megfelelők sorrendje, mivel a **strici** jelentése az idők folyamán minden gazfickóra kiterjeszthető lett, de stilisztikailag nem. Egy normatív szótárban a második jelentéscsoportnak kellene az elsőnek lennie, mert stilisztikailag az a semleges. Amennyiben a szótár, mint állítja magáról, felelős az anyanyelv esztétikus használatáért, sem ez a német eredetű címszó nem kellene, hogy szerepeljen benne, sem a második ekvivalense (*kurvafuttató*). Megbocsátható minden, nem a művelt köznyelvből származó címszó felsorolása, ha újra Pajzs (2009: 92) nézőpontjához igazodunk: „A modern szótáraktól ma már egységesen elvárják, hogy ne legyenek szemérmesek.”

Amikor ellenben elindulunk a **tróger** szócikk utaló részének („lásd még *pernahajder*, *strici*”) a nyomán, azt feltételezhetjük, hogy a **tróger** is futtathat lányokat, pedig az embe-
 reknek a két címszóval elnevezhető két halmaz között nem áll fönn a kölcsönös tartalmazás viszonya. A *strici* bizonyára egy *tróger*, de ez fordítva nem áll:

tróger ✧ hordár, rakodó, teherhordó, szállítómunkás
 ✧ semmirekellő, csirkefogó
 ✧ lásd még: *pernahajder*, *strici*
 (Tótfalusi 2011: 248. Kiemelés a szócikkben tőlem.)

Etimológiailag itt is tartható a jelentéscsoportok sorrendje (ném. der Träger 'hordár'), de azt érzékeljük, hogy Tótfalusi szótára nem a jelenlegi nyelvállapot egy szinkrón metszetét óhajtja regisztrálni; különben kereszt jelölné az első szinonimasorral megadott jelentés régiességét. A Magyar Nemzeti Szövegtárban végrehajtott lekérdezés megmutatja, hogy a **tróger** nemcsak főnévként jelöl becsstelen férfit (kivéve pl. a magyarországi tudományos részkorpuszból származó *tróger*, *utcanyaló takarítónő: boszorkány-t*), hanem melléknévként is létezik. Főnévként:

magyarországi
szépirodalom

Meg azt, hogy ócska tróger. Csempe-Pempe megrázta a fejét

magyarországi
szépirodalom

Én aztán igazán nem vagyok tróger, de azért csak nem

Melléknévként:

magyarországi
személyes

telkünkön a Bakonyban ezek a tróger barmok 92 táján ígérték,

magyarországi
személyes

segít fordítani (ő szintén tróger bliccelő): –)

Régió: magyarországi, szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági

Stílusréteg: sajtó, szépirodalom, tudományos, hivatalos, személyes

Lekérdezés: [word = „tróger”]

A lekérdezett korpusz mérete: 187 644 886 szó

A találatok mindkét oldalán meghagytuk az alapbeállítás szerinti ötszavas környezetet. A „szót” karakterek egymásutánjaként kell érteni a korpuszban, az írásjelek is a környezet-hez tartoznak. 96 találatunknál egyszer sem olvashatjuk a keresett szót (**tróger**) olyan környezetben, aminek alapján a **strici** konkrét jelentését tulajdoníthatnánk neki, vö.:

magyarországi
sajtó

: Nem az az igazi strici, aki figyeli a lányt

magyarországi
személyes

, lányokkal keresked stb. strici: aki futtatja a lányokat

A **strici** a 'semmirekellő' értelmében valóban felbukkan az MNSZ-ben:

magyarországi
sajtó

, hogy minden miniszter strici, akikkel nincs mit kezdeni

Visszatérve a **strici** itt elsődlegesnek és konkrétan nevezett jelentésére, egy találat alapján meggyőződhetünk róla, hogy nem ő a 'kitartó', ahogy az új Magyarító szótár jegyzi – épp ellenkezőleg, a lányok tartják el őt:

magyarországi
személyes

a kitartott (vagyis a strici) általában az általa futtatott

Lekérdezés: [word = „strici”]

A lekérdezett korpusz mérete: 187 644 886 szó

Találatok száma: 157 (0,84/millió szó)

Kiemelés tölem.

A *pernahajder* szinonima az MNSZ korpuszban 43 találatot ad kereső kifejezésként ugyanilyen beállítások mellett. Ezeket csak a szótárban a **tróger** címszó után álló második jelentéscsoporttal lehet összefüggésbe hozni, a 'mihaszna gonosztevő' (*semmirekellő, csirkefogó*) értelemben. A **strici** csak akkor szinonim a *trógerrel* és a *pernahajderrel*, ha a **strici** (és a **tróger** avult) elsődleges jelentését nem vesszük számításba. A nem világos jelentésű vagy félreismert idegen szó értelmének pontos meghatározása tehát olyan érdem, amit e szótár nem mondhat magáénak.

3. Mi számít idegen szónak?

Ebben a szövegben felülvizsgáljuk továbbá, hogy a *Magyarító szótár* (2011) szerint melyek az idegennek tekintett szavak; pár példán bemutatjuk, hogy magyarításuk mennyiben sikeres, és nem történt-e már meg sokkal korábban; azaz a szótárírás ilyen megközelítése időszzerű-e avagy sem. A magyarító szemlélet átörökítése világos lesz, ha Tolnai Vilmos majdnem azonos című művét (*Magyarító szótár: A szükségtelen idegen szavak elkerülésére*) szűrőpróbaszerűen összevetjük Tótfalusiéval (*Magyarító szótár – Idegen szavak magyarul*). Az *Idegen szavak magyarul* előszava azt állítja, hogy szókincsünknek a mai nyelvérzék szerint és a történeti vizsgálat szerint is két rétege van (Tótfalusi 2011: 5). Történetileg eredeti szavakból (*ház, les*) és a jövevényszavakból (pl. *iskola, néma*) áll össze nyelvünk szókincsének egységes tömbje. Vannak magyar szavaknak tartott szavak (pl. *anya, méz*). „Ezekkel szemben állnak az átlagos nyelvérzékű beszélő tudatában az idegen szavak, vagyis az olyan szók, mint az *aktív, coach, kartell, pendrive, perspektíva, videó* szó.” (Tótfalusi uo.)

Hagyjuk el annak a fejtegetését, hogy mi az a nyelvérzék, milyen akkor, ha átlagos, és mi lehet az anyanyelvű beszélő tudatában. Tehát a szókincs a jelenlegi nyelvvállapotban magyar és idegen szavakra tagolódik. A Tótfalusi-féle szótár előszava továbbá az eredeti szavak közé sorolja a „belső fejleményeket” (pl. *anyag, iránytű*), amelyek nem eredetiek, de nem is idegen eredetűek.

A magyar szókincs e két rétege szemben áll a nyilvánvalóan idegen eredetű szavakkal (pl. *biológia, chatel*). Viszont: „Az idegen eredetű szavakon belüli két réteg, a nyelvben már teljes polgárjogot nyert jövevényszavaknak és a nyelvben való megmaradásért küzdő idegen szavaknak a csoportja nem különül el élesen egymástól.” (Tótfalusi 2011: 6) Az idegen szavakban és a jövevényszavakban közös az idegen eredet, ezért nem választhatóak el egymástól. „A fentiekből következik, hogy eredeti szavainkkal az idegen szavak csoportja áll szemben.” (Tótfalusi uo.) A jövevényszó és a belső fejlemény nem eredeti szó, ami miatt nem állítható szembe az idegen szóval.

A mai magyar nyelvérzék által idegennek ítélt szó nem állítható szembe eredeti szavainkkal, mert a szinkrón nyelvvizsgálat így diakrón szemléletű kellene, hogy legyen.

Ezek szerint eredete alapján nem tudjuk megindokolni egy idegen, azaz magyartalannak ítélt szó száműzését.

A nyest.hu-n olvasható, már említett recenzió határozottan hangot ad annak a véleménynek, hogy a szótáríráshoz nem szükséges nyelvvédő attitűd, sőt, sok bajnak éppen ez a forrása, és a szótár használatának is ez az akadálya. Olvastán felmerül a kérdés: az a mármár megrögzött vélekedés, miszerint a magyar nyelv veszélyben van, nem sodorhatja veszélybe a magyar nyelvet? De igen; a múlt nyelvművelője úgy vélekedett, és a ma nyelvművelője is vélekedhetne úgy, hogy bizonyos szavak megbélyegzése és irtása ide vezethet. „Miért? Azért, mert némelyikünk a kelleténél szigorúbb, túlzó, vaskalapos, ellenez minden nyelvi változást, elhamarkodva ítél, pusztán saját nyelvérzékére támaszkodik (...), erőszakos, a maga nyelv szokását akarja ráerőltetni mindenre abban a hitben, hogy az csak úgy helyes, ahogyan ő fejezi ki magát.” (Nagy J. 1968: 93) A 2011-es *Magyarító szótár* szerzője jószándéka ellenére valószínűleg azért sodródik ilyen irányba, mert ingadozik benne az az esztétikai alapú ítélet, amihez elődje még elszántan ragaszkodni tudott: „Nincs egészségtelebbségese a beszédnek, mint az idegen szók hajhászata.” (Kalmár–Simonyi 1899: 4) A Tolnai-féle *Magyarító szótár* nemcsak azért tudott utódjánál következetesebb lenni, mert a nyelvújítás küzdelmének folytatója kívánt lenni, hanem azért is, mert el tudta dönteni, melyik a hazai újítás és melyik az átvétel, és az a szótár a maga idejében valóban használt szókincset dolgozott fel. Kalmár Elek a *Magyarító szótár* tervezetében az idegen szavak beáramlását belső okra vezeti vissza, ami éppen a nyelvújításban keresendő: „Nálunk az bonyolítja a helyzetet, hogy az idegen szókat főképp a nyelvújítás *korcsszavainak* kiküszöbölésére kaptuk fel. Körben kerengünk. A sok idegen szó ellen indult meg a nyelvújítás, és a sok korcs ellen az idegen szók áradata.” (Kalmár–Simonyi 1899: 8)

A jelenkori *Magyarító szótár* nyelvszemlélete tehát a XIX. század végéhez képest nem változott. Az idegen szók áradatát eredeti és magyarnak tartott szavakkal próbálja kiszorítani, azaz a nyelvújítást kívánja a maga módján folytatni.

4. A minimális adatközlés ellenére sem nélkülözhető információk feltüntetése

a) Egy nyelvtani adalék

Mélyebbre pillantva Tótfalusi szótárába azért vannak esetek, amikor a szófaji meghatározás (jobban mondva a címszó szófájának feltüntetése egy jelentéscsoporton belül) felbukkan, pl.:

absztrakt

- ✧ elvont, elvonatkoztatott, elméleti, gondolati
 - ✧ (főnévként:) összefoglaló
 - ✧ lásd még: *spekulatív, teoretikus*
- (Tótfalusi 2011: 16)

ekvivalens

- ✧ egyenértékű, azonos, egyenlő, egyforma, megkülönböztethetetlen
 - ✧ egyértékű
 - ✧ kellő, megfelelő
 - ✧ (főnévként:) azonos érték, egyenérték, megfelelő, megfelelés
 - ✧ lásd még: *pandan*
- (Tótfalusi 2011: 70)

A (főnévként:) zárójeles megjegyzés az utolsó jelentéscsoportban álló idegen szó után is elkelne, mert az **ekvivalens** címszó megfelelői azt sugallják a szótár használójának, hogy a *pandan* az **ekvivalens**hez hasonlóan lehet melléknév.

b) Az idejétmúlt jelentés feltüntetése

A következő szócikk azt példázza, hogy az avítságot igenis jelöli a szótár, bár korántsem minden esetben. Alább a latin címszó az elavult, nem a megfelelője, ami előtt a keresz van, mert a megfelelőjét még használjuk:

bibula ✧† itatóspapír
(Tótfalusi 2011: 38)

Más oldalról is megindokoljuk, miért tartjuk a 2011-es *Magyarító szótárt* korszerűtlennek.

Az **attitűd** a *Magyarító szótár* értelmezésében:

- ✧ alapállás, hozzáállás, fellépés, magaviselet, beállítódás, viselkedés, modor, magatartás
- ✧ szerepjátszás
- ✧ művészi testtartás
- ✧ lásd még *allűr*, *habitus*.

„E magyar megfelelők a címszók főbb jelentései szerint vannak csoportosítva, ami igen megkönnyíti a szótár használatát.” – írja az *Édes Anyanyelvünk* című folyóiratban Kemény Gábor. Vegyük szemügyre ezt a szócikket, és láthatjuk, hogy az első, legterjedelmesebb jelentéscsoportban van olyan megfelelő, ami kerülhetne az utolsóba is: az alapállásnak több köze van a művészi testtartáshoz, ha a testgyakorlással összefüggésben lévő jelentést választjuk ki, mint az első jelentéscsoport *alapállás* után következő tagjaihoz, amelyek a valamihez való viszonyulást (*beállítódás*, *hozzaállás*) fejezik ki. A *fellépés*, *magaviselet*, *modor*, *magatartás* mind viselkedésre vonatkoznak. Az utolsó jelentéscsoport egy utaló szócikk funkcióját tölti be. Két újabb idegen szó felé utal: *allűr*, *habitus*. Ezek közül az első csak viselkedésre vonatkoztatható, a második talán testtartásra is.

Tolnai szintén a 'testtartás' jelentéssel indította a megfelelők sorát, és a viselkedésre vonatkozó jelentéscsoporttal folytatta. Az *Idegen szavak magyarul* (2011) ismét azt a sorrendet konzerválja, amit a *Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére* (1900). Utóbbiban azonban a két jelentéscsoport világosan elválik egymástól – 1. 'testtartás' 2. 'viselkedés':

Attitude: testtartás; állás; magatartás, fellépés
(Tolnai 1900: 41)

Sajnos, a pontosvessző nemcsak a két jelentéscsoportot választja el egymástól. További különbséget mutat az *testtartás* és az *állás* jelentése között, ami helyes, ha arra gondolunk, hogy az ülés ugyanúgy egyfajta testtartás.

c) A stílusréteg megjelölésének hiánya

A **tróger** címszó egyenértékeseinek idejétmúlt jelentést preferáló sorrendje és a megkérdőjelezhető stílusérték problémája együtt jelentkezik, amikor a szótár arról beszél, mi **triviális**:

- triviális** ✧ közönséges, parlagi, útszéli, otromba, alpári, durva, nyers
 ✧ elkoptatott, elcsépett, igénytelen, lapos, köznapi, közhelyszerű
 ✧ közkeletű, közismert, elfogadott
 ✧ lásd még: *ordenáré, vulgáris; banális, sablonos*
 (Tótfalusi 2011: 248)

A „lásd még” csoportban az elavult és a jelenkori jelentésnek is megfelel két idegen szó, és itt is a használatból kivésző jelentés áll elől. Az *ordenáré* és a *vulgáris*, bármennyire megszokott, még nem szinonimája a *triviálisnak*, csak a *banális* és a *sablonos* közel azonos jelentésűek vele.

A **triviális** így alacsonyabb szintű besorolást kap, mint ami megilletné, mert a (természet)tudományos szakirodalomban ’közhasználati’ és/vagy ’magától értetődő’ jelöl.

Újabb kérdés, hogy mit érünk el azzal, ha magyarítunk ugyan egy szót, vagy mutatunk egy vele közel azonos jelentésű idegent, de az idegen szó vagy ajánlott megfelelője a jelölés bevallása szerint elavult.

d) A szaknyelvi hovatarozás bizonytalan megítélése

Ha szavainak és kifejezéseinek stilisztikai besorolása bizonytalan, a szótár a purizmus (nyelvtisztítás) szolgálatába sem állítható. Hogyan tudnánk magyarítani bármely szót, ha nem tudjuk, melyik szaknyelvi rétegbe tartozik? Maradjunk a nyelvészetnél, és keressük meg, mi a kód:

- kód** ✧ jel, jelrendszer, rejtjel, jelábécé

A kód az a forma, amelybe közvetítendő üzenetünket öntjük – előfordul, hogy azért, hogy az általa hordozott üzenetet illetéktelenek ne tudják értelmezni. A kód valóban maga is jelrendszer, ami jelekből áll, de egy olyan szótár, ami mértékkel osztja a magyar megfelelőket, nem vonja be a kód tárgyalásába a jelek sokféleségét (*jel, jelrendszer*), hanem az utolsó két megfelelőnél marad (*rejtjel, jelábécé*). Ha a szótár kevésbé lenne kínálati, többet adhatna.

Ez azonban csak az egyik ok, ami miatt a *Magyarító szótár* nem tölthet be szinonimaszótári funkciót, ahogy azt Kemény recenziójában javasolja (Kemény 2002: 16). Amíg a **turbina** megfelelője az Idegen szavak magyarul lapjain az *erőgép* (Tótfalusi 2011: 249), és az MNSZ mondatai közt nem találni ilyen jelentését az *erőgép* címszónak, addig a régi *Magyarító szótár*nak már a tervezete is használható értelmezést vetett föl:

- turbina:** (vízi) forgattyú
 (Kalmár–Simonyi 1899: 66)

Csak azért van szó *vízi forgattyúról*, mert abban az időben a „légi” még nem volt ismert.

e) A kiejtés jelölése és nem-jelölése

Az újabb szótár (azaz Tótfalusi 2011) pozitívuma, hogy a magyar írásmódnak meg nem felelő szóalakokat többször transzkribálja, mint Tolnaié:

- unmensch** ✧ [unmens] szörnyeteg, kibírhatatlan alak

unsereiner ✧ † [unzerejner] magunkféle, magunkfajta
 ✧ hasonszörű, közülünk való
 (Tótfalusi 2011: 250)

További bonyodalmakat okozna, ha azzal kezdenénk foglalkozni, helyes-e a magyar nyelven alapuló kiejtési átírat ([unmens], [unzerejner]) használata. Helyes annyiban, hogy a szótár használói, akik a szerkesztők szerint nem kötelesek ismerni a nemzetközi fonetikai ábécét, lehetőleg mindent magyarul akarnak elolvasni, így a szavak kiejtését is. Amennyiben ez ebben a szótárban igaz, nem fogadható el a következő eset, ahol az írásmód a magyar nyelvhez nem alkalmazkodott, még sincs kiejtés szerinti átírat:

corvus ✧ csapóhíd
 (Tótfalusi 2011: 48)

Ma már nem a latin a tudomány és a művelődés nemzetközi nyelve, ezért nem várható el a szótár használatától, hogy latin szavakat hibátlanul ejtsen ki, mint hajdanán:

confectio: ruhás-üzlet, készruha-kereskedés; készruha.
conditio: föltétel, kikötés; állás, alkalmazás, foglalkozás, szolgálat, [szolgálati] hely; állapot; jó conditióban van: jól érzi magát, jó erőben van [ember], semmi hibája, teljes, jó karban van [vmi tárgy]; *conditio sine qua non*: határozott (v. múlhatatlan, elengedhetetlen, szükséges) föltétel.
 (Tolnai 1900: 66)

Ami a két magyarító szótár viszonylatában a kiejtés kapcsán igaz a latin szavakra, az igaz a német szavakra is, de Tolnainak az átírat hiányát nem róhatjuk fel, mert akkoriban a német szavak közismertnek számítottak:

schnass: toprongyos, rongyos, piszkos, fukar, garasoskodó, garasreszelő.
 (Tolnai 1900: 257)

unsereiner: magunkféle, magunkfajta, magunkvére, magunkszörű, velünk egysorsú v. egyrangú, hozzánk hasonló, közülünk való.
 (Tolnai 1900: 289)

unmöglich ✧ lehetetlen, megvalósíthatatlan, keresztülvihetetlen
 (Tótfalusi 2011: 250)

untauglich ✧ alkalmatlan
 (Tótfalusi 2011: 250)

A *ch* [ç] a német nyelvben fonéma /ç/ realizációja. Fontos, hogy ott [i] és [e] után mindig úgy realizálódjon, ahogy kivételesen a magyar *ihlet* szóban. A szótár használója nem tudhatja, ha nem jártas mégis az idegen szók használatában, hogy a *ch* betűkapcsolatnak megfelelő hangot hogyan ejtse ki (vö. *pech*, *potroh*).

A b) és d) alponnttal kapcsolatosan elmondjuk, hogy az **untauglich** a múlt század előtt 'katonai szolgálatra való alkalmatlanságot' jelentett, de ilyen kiegészítést nem tartalmaz a szócikke. A szó avultsága szintén jelöletlenül maradt. Ugyanígy nem kapunk felvilágosítást arról, miféle *csapóhid* volt az ún. **corvus**, amin tengeri ütközetekben száraz lábbal juthattak az ellenséges hajó fedélzetére, hogy egy szárazföldi objektumhoz hasonlóan foglalják el azt. A **corvus** címszó elavultsága ismét jelöletlen.

5. Idegen szótól magyar szóig, magyar szótól idegen szóig, idegen szótól idegen szóig

Tolnai a maga *Magyarító szótár*ában következetesen valósította meg a saját céljait. Azért adott minél több szinonimát, hogy azok közül az olvasó választhasson egy helyeset, ami nem csak az ő nyelvérzéke szerint az. Ez volt az egyik célja. Hogy a szótárhasználó ne tévessze el a regisztrert, Tolnai számos szakkifejezést is fölvetett, „mely az általános használatba is átment, de leggyakrabban változott jelentéssel” (Tolnai 1900: xvi). Ez volt a második célja.

A **conditio** címszó szócikke pl. azért tartalmaz egy dőlt betűs latin frázist, mert az ő *Magyarító szótára* „nem is akar pusztán szófordító lenni, hanem sokkal inkább azoknak a szóknak és szólásoknak a gyűjteménye, melyeket az idegen szavak kiszorítottak vagy kiszorítani akarnak” (Tolnai 1900: xvi–xvii). A **conditio** szócikkében magyar megfelelők közül választhatunk azért, hogy eldöntsük, mi melyiket akarjuk használni a latin helyett, a művelet iránya tehát megfordul: nem tudni, az idegen kifejezés mely magyar szókat szorítaná ki a szótár által felajánlottak közül. Tolnai azonban minden szócikkében így jár el, és ebből a szemszögből következetes tud maradni:

trivialis: köznapi, közönséges, mindennapi, ismert, közhelyszerű, ócska, elcsépelt, lapos, szellemtelen, ízetlen; parlagi, pórias, alacsony, alantjáró; *trivialitas*: köznapiasság, közhely; köznapi v. elcsépelt kifejezés; póriasság [beszédben].
(Tolnai 1900: 287)

Az egyenértékűek, amelyek egymásnak (egyre távolabbi) szinonimái, pontosvesszővel elválasztott csoportokba rendeződnek. Utánuk egy olyan kifejezés jön, amelyet Tolnai sok magyar megfelelővel (itt öttel) szeretett volna kiváltani, és ez volt az ő harmadik célja.

Szögletes zárójelben olyan megjegyzéseket rejtett el a szerkesztő, amelyek azt mutatják, a szót milyen összefüggésben szokás használni. A v. 'vagyot' jelent. A bokrosítás nála alaktani levezethetőségen is alapult: *trivialis* – *trivialitas*; tehát elvszerűbb volt, mint Tótfalusi szótárában.

Vajon ha idegen szótól idegen szóhoz vezet a szótár, mint az *Idegen szavak magyarul*ban, az hogyan szolgálhatja a fent nevezett célt (a magyarítást)? Pl.:

heccel ✧ bosszant, ingerel, ugrat, hergel, nyúz, piszkál, idegesít
✧ lásd még: *cukkol*, *frocliz*
(Tótfalusi 2011: 97)

A Tolnai-féle *Magyarító szótár* a latin, görög, német és francia, a Tótfalusi-féle az angol szók beáramlását tartja veszedelmesnek. Ezzel szemben a fentebbi példák azt mutatják, hogy a német eredetű szavak aránya nem kisebb az angolokénál. Az angol szók magyar megfelelőin felül az angol szó értelmezése sokszor segítene a magyarításban:

data bank [déjte benk] ⇨ adatbank
(Tótfalusi 2011: 51)

A jobb oldalon álló összetétel az angol címszó megfelelő egyenértékese, de önmagában nem nyújt kapaszkodót az idegen szó megértéséhez. Egész sor szóbokrot kell átfésülni ahhoz, hogy biztosak lehessünk abban, hogy ez a bank egy informatikai fogalom és nincs köze a pénzügyi intézetekhez. A szóbokor Tótfalusinál négyágú csillaggal (✧) kezdődik.

data [déjte] ⇨ adat

data bank [déjte benk] ⇨ adatbank

data base [déjtebéjz] ⇨ adatbázis

data bus [déjte bász] ⇨ adatcsatorna, adatsín

data checking [déjte cseking] ⇨ adatellenőrzés

data converter [déjte konverter] ⇨ adatátalakító

data field [déjte fild] ⇨ adatmező

data file [déjte fájl] ⇨ adatállomány

(Tótfalusi uo.)

Az *adatcsatorna*, *adatsín* megfelelőkre ugyanez vonatkozik, vagyis a jelentésük értelmezést kívánna. A bokrosítás addig lehet hatékony, a jelentések megértését segítő módszer, amíg a bokor tagjai és a tagok ekvivalensei egyenként nem igényelnek magyarázatot. Ha ez a helyzet, mint az *adatátalakító*, *adatmező* esetében is, akkor a szótár elmulasztotta, hogy megmutassa értelmező szótári jellegét, amelyet méltatói tulajdonítottak neki.

Tolnai idejében, bár sokkal kevesebb adatrögzítésre szolgáló eszköz állt rendelkezésre, mégsem feledkezett meg szótártervezete arról, hogy legalább egy összetett ekvivalenssel (*billentyűrendszer*) megpróbálja visszaadni a jelentéstartalmat. A szótár szerkesztőgárdája tudta, hogy a *billentyűk* megfelelő hányféle nyomogatható gombsorra vonatkozhatnak, amelyek csak kapcsolótáblák lennének, de nem klaviatúrák. A *billentyűsor* ekvivalens Tótfalusinál nem mond többet a *billentyűzetnél*. Ha visszakeressük a *lásd még* után mutatott idegen szót (*keyboard*), az akkor segít, amikor már eleve ismerjük az idegen szót.

claviatura: billentyűrendszer, billentyűk
(Kalmár–Simonyi 1898: 21)

klaviatúra	✧ billentyűzet, billentyűsor ✧ lásd még <i>keyboard</i> (Tótfalusi 2011: 126)
keyboard [kíbord]	✧ billentyűzet ✧ lásd még <i>klaviatúra</i> (Tótfalusi 2011: 125)

6. Összefoglalás

Ez a kritikus hangvételű kettős könyvismertetés épülésére szolgálhat azoknak, akik az idegennek tartott szavak magyarra való átültetését arra alkalmas vagy arra kevésbé alkalmas szótárral szeretnék megoldani. A recenzióból remélhetőleg kitűnik, hogy a magyar nyelvre való átültetés nem lehet azonos az erőszakos magyarítással. Mindig vegyük fontolóra, hogy szükséges-e egyáltalán magyar megfelelőt keresni vagy kreálni egy-egy olyan idegen szó helyett, ami már szókincsünk szerves része, pl. *pendrive* vagy *televízió*:

tollacsazazpendrive(+13/–178)
tollmeghajtóazazpendrive(+23/–212)
tolltárazazpendrive(+161/–460)
tolltartóazazpendrive(+3/–24)
tollvezetazazpendrive(+2/–49)

http://www.szomagyarito.hu/lista.php?betu=32&abc_rend=1&talalatiOldal=29

távjelenítőazaztelevízió(+22/–35)
távképezaztelevízió(+4/–17)
távlátóazaztelevízió(+87/–38)
távlátó (tél, tl)azaztelevízió(+83/–40)
távnézőazaztelevízió(+4/–10)
távvetítőazaztelevízió(+25/–37)

http://www.szomagyarito.hu/lista.php?betu=32&abc_rend=1&talalatiOldal=12

Ez a két példa az internetről, az úgynevezett *Szómagyarító oldal*ról származik. A zárójelközi pozitív és negatív számok a javasolt új magyar szóalak elfogadottságának mérőszámai, és az oldalt használók visszajelzései szerint alakulnak. Ha a *televízió* helyett a *távnéző* szó terjedne el, magyarító szemmel még az sem teljes siker, mivel a németből átvett tükörfordítás válna általánossá: der Fernseher 'televízió mint készülék', das Fernsehen 'televízió mint intézmény'; fern sehen 'távolba-nézni'. Sokaknak bántja a fülét Magyarországon a *lájkol* vagy a *skype* szó, mégsem a *teccelt* és a *távkát* használjuk helyettük.

teccelazazlájkol(+5/–58)
távkaazazskype(+38/–14)

http://www.szomagyarito.hu/lista.php?betu=32&abc_rend=1&talalatiOldal=12

Ez azért van, mert a *like* angol szó beilleszkedett a nyelv rendszerébe azáltal, hogy tolalékoljuk, és immár azáltal is, hogy idomul a magyar helyesíráshoz (*lájk*). Feltehetően ez a *skype*-pal is meg fog történni (vö. *skype-ol*). Egy nyelv lényegi sajátása ugyanis a szerkezetében van; nem elemeinek az eredete dönt afelől, hogy idegenné válik-e vagy megmarad-e.

Ismertetőnkben igazoltuk azt is, hogy a 2011-es *Magyarító szótár* nyelvszemlélete az 1900-as *Magyarító szótár*éhoz képest változatlan (3. pont), valamint azt, hogy címszóinak gyakran már elavult szavakat feleltet meg (4. és 5. pont), és értelmező szótári funkció betöltésére sem képes (2. pont).

Irodalom

- BALÁZS Géza–NAGY Levente 2010. *Szómagyarító.hu. Első magyar szómagyarító portál (netkapu)*. Inter Nonprofit Kft. <http://www.szomagyarito.hu/impreszum.php>
- CHRENKA Edit 2011. *Magyarító szótár az anyanyelvért való aggodás jegyében*. <http://ujsozso.com/online/kultura/2011/07/19/magyarito-szotar-az-anyanyelv-ert-aggodas-jegyeben> (Letöltve: 2011. július 19.)
- HANTHY Kinga 2011. Bölcs mértéktartás. Tótfalusi István Magyarító szótára. *Magyar Nemzet*. 2011. június 11. szombat.
- KALMÁR Elek–SIMONYI Zsigmond (szerk.) 1899. *Magyarító szótár a fölösleges idegen szók kerülésére. Tervezet*. Debrecen: Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Könyvtára.
- KEMÉNY Gábor 2002. Idegen szavak magyarul. Tótfalusi István Magyarító szótára. *Édes Anyanyelvünk*. XXIV. évfolyam, 1. szám. 2002. február.
- LOL: HANGOSAN FELNEVETNI! *Magyarító szótár*. <http://www.nyest.hu/hirek/magyarito-szotar> (Letöltve: 2011. június 3.)
- NAGY József Béla 1968. Van-e nyelvhelyesség? In: Ferenczy Géza (szerk.) *Egy emberöltő nyelvünk védelmében. Nagy J. Béla válogatott tanulmányai és cikkei*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PAJZS Júlia 2009. Szótár és társadalom. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2008. február 26-án tartott előadás írott változata. In: Fábíán Zsuzsanna (szerk.) *Lexikográfiai füzetek 4. Szótárak és szótárírók*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- TOLNAI Vilmos (szerk.) 1900. *Magyarító szótár a szükségtelen idegen szavak elkerülésére*. Hornyánszky V. cs. és kir. udv. Könyvnyomdája.